

Є.Б.Ніколаєв, викладач

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ТЕОРІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ПАРАДИГМА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ: ПРИКЛАД МЕТОДОЛОГІЧНО СУМНІВНОГО АНАЛІЗУ

Проаналізовано обґрунтованість розгляду теорії інформаційної економіки як однієї з нових дослідницьких парадигм економічної науки. Висвітлено зміст поняття "парадигма" і неоднозначність його вживання в суспільних науках. Запропоновано критерії віднесення певної теорії до кола економічних парадигм. Розглянуто методологічні особливості застосування в економічному аналізі теорії парадигм як однієї з неопозитивістських моделей структурування і розвитку наукового знання.

Теорія інформаційної економіки – одна з важливих складових економічної науки – зародилася в 60-ті роки минулого століття у зв'язку з науково-технічною революцією і спричиненим нею різким посиленням ролі інформації в житті суспільства. Розвивалася дуже стрімко і сьогодні є досить потужним напрямом економічних досліджень. Важливість і продуктивність досліджень у галузі економіки інформації та їх комплексний характер дозволили вченим говорити про інформаційну (постіндустріальну) економіку як про нову парадигму економічної науки, про що свідчать назви наукових праць або розділів у цих працях¹.

Питання про справедливість і обґрунтованість такого твердження є важливим з двох причин. По-перше, на думку деяких учених, традиційна парадигма економічної теорії, репрезентована класичним і неокласичним напрямками, перебуває у кризовому стані². Про це свідчить, зокрема, велика подрібненість сучасних концептуальних побудов в економічній

¹ Див.: *Майминас Е.* Информационное общество и парадигма экономической теории // Вопросы экономики. – 1997. – № 11. – С. 86–95; *Салир Ж.* Экономика информации: новая парадигма и её границы // Вопросы экономики. – 2005. – № 10. – С. 4–24; *Ясинский Ю., Тихонов А.* Новая информационно-поведенческая парадигма: конец равновесной теории или её второе дыхание? // Вопросы экономики. – 2007. – № 7. – С. 35–58; *Стиглиц Дж.* Информация и изменение парадигмы экономической теории // Эковест. – 2003. – Вып. 3. – № 3. – С. 336–421; *Чухно А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К., 2003.

² Див., напр.: *Полтерович В.* Кризис экономической теории // Экономическая наука современной России. – 1998. – № 1. – С. 46–66; Актуальні проблеми предметно-методологічного оновлення сучасної економічної теорії // Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С. 102; *Балацкий Е.* Диалектика познания и новая парадигма экономической науки // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 7. – С. 73–79 та ін.

науці. Сьогодні існує надзвичайно велика кількість концепцій і моделей із вузьких, специфічних питань економіки і жодного вагомого системного дослідження. На думку Л.Абалкіна, це є ознакою, що свідчить про необхідність появи нової дослідницької парадигми³. Якщо теорія інформаційної економіки коли-небудь стане економічною парадигмою, посівши місце неокласики, то це означатиме, що основні економічні дослідження здійснюватимуться в її рамках, у заданій нею системі методологічних координат.

Друга причина пов'язана з науковою інституціоналізацією інформаційної економіки. "Парадигма формує основу для утворення відповідної наукової спільноти, в рамках якої і відбувається розвиток науки"⁴. Розгляд теорії інформаційної економіки як парадигми дозволив би чіткіше виокремити відповідний напрям наукових досліджень і окреслити його предмет (адже з цього питання одностайності немає), сприяв би "інституціоналізації" цього наукового напрямку в нашій країні через створення спеціалізованих наукових періодичних видань, проведення конференцій на відповідну тематику, впровадження інформаційної економіки як окремої навчальної дисципліни тощо.

Нашою метою є аналіз того, наскільки обґрунтованим є віднесення теорії інформаційної економіки до числа парадигм економічної науки і якими є необхідні для цього умови. Нам треба розглянути основні існуючі варіанти тлумачення вказаної теорії як парадигми і зміст самого поняття "парадигма" в суспільствознавчому сенсі.

А.Чухно як нову парадигму розглядає теорію постіндустріального суспільства. Парадигмальним ядром цієї теорії, на його думку, є бачення історичного розвитку людства в цивілізаційному контексті, в розрізі того, як еволюціонували продуктивні сили. Вчений тлумачить цю теорію дуже широко. Вона "...не обмежується технологічним детермінізмом, передбачає... перехід від суспільства матеріальної продукції до його сервізації, розкриває роль і значення інформації, науки та освіти, аналізує... роль людини, розвиток її як особистості... розгортання демократії суспільства і удосконалення політичних систем, розвиток державного регулювання та прогнозування економіки, культури та інших сфер людської діяльності"⁵.

Порівняно з постіндустріальною концепцією суспільного розвитку в такому її тлумаченні теорія інформаційної економіки є не стільки вужчою, скільки чіткіше сфокусованою на окремих гранях функціонування і розвитку постіндустріального суспільства. Проте А.Чухно не наголошує на відмінностях між концепціями постіндустріального суспільства (економіки)

³ "Ознаками, що свідчать про необхідність появи нової парадигми, є наявність дискомфорності, певної теоретичної "невправності", нездатність без натяжок пояснити події, що відбуваються, втиснути їх в усталені схеми" (Абалкин Л. Экономическая теория на пути к новой парадигме // Вопросы экономики. – 1993. – № 1. – С. 5).

⁴ Радаев В. О парадигме экономической теории // Экономическая теория на пороге XXI века – 2. – М., 1998. – С. 120.

⁵ Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – С. 40.

та інформаційної економіки і, відповідно, між їх парадигмальними статусами. Інакше кажучи, якщо теорію постіндустріального суспільства обґрунтовано розглядають як нову суспільствознавчу парадигму, це не означає, що новою парадигмою в економічній науці автоматично слід вважати також теорію інформаційної економіки, навіть якщо остання є тісно пов'язаною з постіндустріальною концепцією. Натомість думка про те, що постіндустріальна концепція наголошує на аналізі продуктивних сил, є важливою, і до неї повернемося нижче.

Згідно з другим популярним підходом до характеристики інформаційної економіки як парадигми, остання розвивається в межах неокласичного напрямку економічної думки. Дві теоретичні концепції економіки (інформаційна і неокласична) розглядають не як рівноправні, а як тандем, у якому одна концепція підпорядкована іншій.

У найяскравішому вигляді цей підхід відбитий у статті Ж.Сапіра⁶. Автор тлумачить поняття "інформаційна парадигма" виключно як новий підхід до моделювання ринків, у якому враховують ефекти асиметричної інформації. Цей підхід, на його думку, ґрунтується на модифікованих неокласичних моделях ринку і загальної економічної рівноваги, а отже, цілком логічно, розвивається в їхньому річищі. Таке тлумачення, на наш погляд, є дещо звуженим, адже, крім ефектів, що породжуються асиметричністю інформації, теорія інформаційної економіки досліджує багато інших проблем, серед яких моделювання інформаційних ринків, тобто тих, на яких товаром є інформація, інтелектуальна власність, виробництво інтелектуальної продукції, моделювання економічного зростання тощо. Отже, ця теорія априорі є ширшою за пропоноване Ж.Сапіром тлумачення.

Утім, трактування інформаційної парадигми лише як надбудови над неокласичними ринковими моделями є доволі популярним, про що свідчить, зокрема, стаття Ю.Ясінського і А.Тихонова⁷, підхід якої збігається з позицією Ж.Сапіра. Висловимо припущення, що це пояснюється посиленням уваги до проблеми інформаційної асиметрії після того, як 2001 року Нобелівську премію з економіки було присуджено за дослідження саме з цієї теми. Можливо, деякі дослідники некритично ототожили інформаційну теорію економіки взагалі з концепцією асиметричності інформації зокрема; інші економічні явища, що вивчає теорія інформаційної економіки, у методологічних дискусіях відійшли на другий план⁸.

⁶ Див.: Сапир Ж. Экономика информации: новая парадигма и её границы.

⁷ Див.: Ясинский Ю., Тихонов А. Новая информационно-поведенческая парадигма: конец равновесной теории или её второе дыхание?

⁸ Цікаво, що таке тлумачення інформаційної парадигми з'явилося за перекладу російською мовою назви статті-нобелівської лекції Джозефа Стігліца "Інформація і зміна парадигми економіксу" ("Information and the Change in the Paradigm in Economics"). У цій праці йшлося про історію досліджень ринків з асиметричною інформацією, і назва щодо зміни парадигми саме економіксу була відносно коректною. Предмет аналізу неокласичного економіксу сконцентрований на ринкових відносинах, тому новий спосіб моделювання ринків правомірно розгля-

Більше за те, підведення економіки інформації під неокласичну аналітичну схему можна розглядати як методологічно некоректне. Як відомо, проблематика неокласичних досліджень сконцентрована навколо найбільш раціонального використання *обмежених* ресурсів⁹. Інформація як економічний ресурс відрізняється від традиційних факторів виробництва тим, що її легко тиражувати, вона не зникає у процесі використання. Навпаки, за споживання певної інформації одразу ж створюється нова інформація¹⁰. Тобто обмеженість доступної кількості інформації значною мірою долається внаслідок унікальних властивостей цього ресурсу. Інформація, яка є цілком доступною для будь-кого, не могла б стати об'єктом неокласичного аналізу. На практиці інформаційні ресурси стають штучно обмеженими, рідкісними завдяки механізму інтелектуальної власності, який упроваджує юридичні обмеження на вільне поширення інформації. Своєю чергою, теоретичним економічним обґрунтуванням інституту інтелектуальної власності є неокласична теорія, з чого випливає порочне логічне коло, а отже, методологічна помилка¹¹.

Натомість нам видається слушним погляд Є.Маймінаса, який у широко цитованій статті¹² досить переконливо пов'язує появу і розвиток інформаційного суспільства з необхідністю якісного зсуву в економічній теорії. У зв'язку з формуванням нової парадигми він застерігає від помилок, подібних до вищевикладеної. "Йдеться не про окремі доповнення й уточнення в широко прийнятій зараз загальній теорії рівноваги. Останнім часом такі доповнення здійснювали багато дослідників"¹³, – підкреслює Є.Маймінас. Тобто автор не вважає правильним тлумачити інформаційну парадигму виключно як удосконалену версію рівноважної ринкової моделі. Разом з тим він не розглядає якісні характеристики нової "інформаційної" парадигми економічної теорії, а обмежується лише констатацією необхідності її розроблення. Таким чином, стаття Є.Маймінаса має характер постановки проблеми, а не спроби її розв'язання.

дати як нове ядро цього напрямку економічної науки. В російському перекладі стаття отримала назву "Информация и изменение парадигмы экономической теории", що радикально спотворило зміст. Тепер нібито йдеться про зміну парадигми *всієї економічної теорії*. Однак предмет економічної теорії є ширшим за предмет економіку (див., напр.: *Мочерний С., Устенко О.* Предмет економічної теорії // Журнал європейської економіки. – Т. 2. – № 3. – 2003. – Вересень. – С. 287–302), і невдалий переклад знову спричиняє хибний висновок, що теорія інформаційної економіки досліджує виключно асиметричність інформації на ринку.

⁹ Див.: *Robbins L.* An Essay on the Nature and Significance of Economic Science, 2nd ed. – London: Macmillan & Co., 1935. – P. 16 (Переклад першого розділу праці російською мовою: *Роббинс Л.* Предмет экономической науки // THESIS. – 1993. – Вып. 1. – С. 10–23).

¹⁰ *Иноземцев В.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: Учеб. пособ. – М., 2000. – С. 42.

¹¹ Детальніше цю проблему висвітлено автором у: *Ніколаєв Є.Б.* Економічний аналіз специфікації авторського права як форми інтелектуальної власності // Економічна теорія. – 2007. – № 3. – С. 13–20.

¹² *Майминас Е.* Информационное общество и парадигма экономической теории.

¹³ Там же. – С. 89.

Вище ми свідомо не торкалися питання про те, як слід розуміти саме поняття "парадигма", оскільки надання відповіді на нього одразу орієнтує на певні висновки щодо парадигмального або непарадигмального статусу будь-якої теорії. В економічній теорії зокрема й у суспільних науках узагалі це поняття є проблемним і невизначеним. Американський методолог Т.Кун одним із перших увів у науку поняття "парадигма" у значенні "визнані всіма науковими досягнення, які впродовж певного часу надають науковій спільноті модель постановки проблем та їх розв'язання"¹⁴, "сукупність переконань, цінностей, технічних засобів тощо, що характерна для членів даної спільноти"¹⁵. Він розглядає зміст цього терміна на прикладі фізики – природничої, а не суспільної науки. Накласти таке не надто конкретизоване визначення на матрицю економічних проблем, зрозуміло, є проблематичним¹⁶. Напевно, з цієї причини з часу появи праці Т.Куна (1962) виникло кілька десятків альтернативних визначень наведеного поняття. По сьогоднішній день удосконалені тлумачення цієї категорії розглядають в економічних дослідженнях як один із другорядних, але, тим не менше, елементів наукової новизни¹⁷.

Наслідком цієї ситуації маємо різнобій у близьких до гуманітарного контексту тлумаченнях категорії "парадигма". Це слово має такі тлумачення, як, наприклад:

- сукупність теорій, які утворюють певну метатеоретичну єдність;
- основна складова, ядро певної теорії (близьке значення має поняття "принцип"¹⁸; очевидно, в цьому сенсі один із термінів є зайвим);
- поняття, тотожне поняттю "методологія" (зауваження є аналогічним попередньому);
- загальне бачення предмета теорії;
- філософська оцінка буття, метапарадигма, метафізичне бачення світу;
- вибір набору проблем і методів їх аналізу;
- теорія; модель постановки проблем; система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, що прийняті за взірць розв'язання наукових завдань і поділяються всіма членами наукового товариства;
- інтегральна характеристика тієї чи тієї науки в певну епоху;
- вираз колективної свідомості конкретного наукового співтовариства;
- зведення значення слова до нового варіанту розв'язання певної вузькотеретичної проблеми;

¹⁴ Кун Т. Структура научных революций. – М. 2003. – С. 17.

¹⁵ Там же. – С. 225.

¹⁶ Відзначають особливу складність використання "парадигмальної" концепції Т.Куна в економічній теорії, оскільки в економіці не все "збігається" з цією концепцією. Див., напр.: Радаев В. О парадигме экономической теории. – С. 120.

¹⁷ Див., напр.: Швиданенко О. Глобальна парадигма конкурентоспроможності національної економіки: Автореф. дис... д-ра екон. наук. – К., 2007. – С. 6.

¹⁸ Мочерний С. Методологія економічного дослідження: Монографія. – Львів, 2001. – С. 66–68.

- застосування поняття не до наукових теорій, а до практичних явищ життя ("глобальна парадигма конкурентоспроможності", "нова парадигма розвитку", "синергетична парадигма" фінансового ринку);

- нарешті, вживання таких словосполучень, як "системна парадигма" і "технологічна парадигма", проте без зазначення, парадигма чого.

У таких умовах категоріальної розмитості *слід було б піддати сумніву правомірність самої постановки питання про парадигмальність певної теорії*. Але, як було вказано вище, таке питання виникає і набуває гостроти внаслідок кризи всередині класичного і неокласичного напрямів економічної науки, тому відмовитися від нього було б неправильно. Можливим є збалансований підхід до проблеми. Порушувати питання про розгляд тієї чи тієї теорії як нової економічної парадигми правомірно, але за умови достатнього обґрунтування цього твердження. Таке обґрунтування, своєю чергою, потребує визначення критеріїв "парадигмальності" теорії.

Вважаємо слушною пропозицію Р.Білоусова розуміти парадигму в економічному контексті як *цілісну наукову систему нових поглядів, ідей та думок*¹⁹. Таке тлумачення не претендує на наукову глибину, його в жодному разі не можна розглядати як єдине можливе, проте воно є достатнім для аргументації авторської позиції.

На наш погляд, нова парадигма економічної науки має задовольняти двом основним критеріям.

По-перше, комплексність і цілісність, себто вона має охоплювати і пояснювати всі або майже всі основні аспекти функціонування економіки (виробництво, розподіл, обмін, споживання, ринкові відносини, економічне зростання тощо). Цьому критерію не відповідають вузькі теорії, які пояснюють окремі економічні явища поза їхнім зв'язком з іншими економічними проблемами, зокрема, вищезгадана теорія функціонування ринків з асиметричною інформацією, взята як така.

І по-друге, вихідні принципи і центральні ідеї, на яких вибудовується нова економічна парадигма, мають бути відмінними від принципів, покладених в основу класичної або неокласичної економічної науки (до останніх належать примат виробництва, суперечність між безмежними потребами й обмеженими ресурсами, концепція *homo economicus* тощо). Інакше кажучи, засади нової парадигмальної економічної теорії мають відрізнятися від засад класичної політичної економії та тих теорій і шкіл, що виникли на її основі; зріз, під яким нова парадигмальна теорія розглядає економічні проблеми, має бути іншим, аніж в інших наукових школах. У протилежному випадку не можна говорити про нову теорію як про таку, що якісно відрізняється від існуючих і утворює нову парадигму (виходячи з вищенаведеного визначення Р.Білоусова, парадигмі як системі наукових поглядів мають бути властиві, як мінімум, новизна і цілісність).

¹⁹ Білоусов Р. Новая парадигма экономической науки как отрицание отрицания // Вопросы экономики. – 1993. – № 4. – С. 128.

Цим досить жорстким критеріям "парадигмальності" певної теорії як альтернативи класичній економічній науці сьогодні, на нашу думку, відповідає (хоча й не повністю) неінституціональна концепція. В її основу покладено інший порівняно з класичною, неокласичною і марксистською школами погляд на природу і роль відносин власності в соціальному й економічному житті суспільства, а отже, вона задовольняє другому з запропонованих нами критеріїв (відмінність вихідного принципу). З іншого боку, неінституціоналізм розглядає не всі аспекти економічного відтворення, його комплексність є відносною. Існує також думка, що неінституціоналісти запозичили у неокласичної школи її аналітичний інструментарій. Тому сьогодні цей напрям суспільної думки не варто вважати повністю незалежною дослідницькою парадигмою в економічній науці.

Аналогічні застереження стосуються розгляду теорії інформаційної економіки як нової парадигми. Ця теорія має, принаймні, одну принципову ознаку, яка радикально відрізняє її від класичної економічної теорії. Вона наголошує на технологічному боці економічних відносин. Цей факт підкреслюється за порівняння постіндустріальної концепції (як такої, на основі якої виникла теорія інформаційної економіки) з формаційною теорією. Засновник постіндустріальної теорії Д.Белл писав щодо цього: "К.Маркс назвав існуючий спосіб виробництва капіталістичним, але... ми віднесемо термін "капіталістичний" тільки до соціальних відносин, а "індустріальний" – до технічних засобів"²⁰; "Постіндустріальна схема відповідає соціально-технологічному аспекту суспільства, капіталізм – його соціально-економічному аспекту"²¹. Наголошується на тому, що формаційна періодизація суспільно-економічного розвитку здійснена за критерієм змін характеру виробничих відносин, а постіндустріальна ґрунтується на історичному прогресі продуктивних сил і технологій виробництва. Тобто вони аналізують еволюцію різних складових єдиного для них об'єкта – способу виробництва.

Ця відмінність стосується не тільки періодизації історії. Класична економічна теорія ретельно проаналізувала соціально- й організаційно-економічні відносини, делікатно обминаючи при цьому питання техніко-економічних відносин. Безперечно, проблема таких відносин поряд із продуктивними силами присутня у класичній економічній теорії, проте вона ніколи не була центральною. За винятком постшумпетеріанських теорій²², аналіз техніко-економічних відносин, пов'язаних із виробництвом, у класичній економічній традиції майже відсутній. У законі відповідності виробничих відносин рівню і характерові розвитку продуктивних сил наголошено на механізмі зміни виробничих відносин, а не продуктивних сил. У пост-

²⁰ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 2004. – С. 154.

²¹ Там же. – С. СXLVI.

²² Ю.Бажал вважає теорію інформаційної економіки і концепцію економічного розвитку Й.Шумпетера спорідненими, оскільки обидві аналізують технологічний чинник виробництва. Див.: Україна у вимірі економіки знань. – К., 2006. – С. 27.

індустріальній теорії, навпаки, головним об'єктом уваги стають техніко-економічні відносини, причому не тільки коли йдеться про історію людства.

Технологічний принцип покладений в основу як концепції постіндустріального суспільства, так і похідної від неї теорії інформаційної економіки. Адже технологію можна розглядати як одну з форм впорядкованої інформації, тобто в аналітичному сенсі інформаційний та технологічний фактори розвитку економічної системи – це майже одне й те саме. Уявляється, що саме акцент на розгляді техніко-економічної складової економічних відносин принципово відрізняє теорію інформаційної економіки від класичної економічної теорії, а також робить неможливим їх синтез, принаймні, в найближчій перспективі.

Цей факт, на наш погляд, відкриває шлях до визнання інформаційної економіки окремою парадигмою економічної науки, яка зараз перебуває на стадії активного формування і не стане частиною неокласичного напрямку економічної теорії²³. Але тут знову слід бути обережними. Аналогічно неінституціональній концепції теорія інформаційної економіки відповідає другому з запропонованих нами критеріїв парадигмальності. Проте сьогодні вона ще не є ні комплексною, ні всеосяжною, тому поки що не може претендувати на статус цілком нової парадигми. Отже, відповідь на поставлене в назві статті запитання є, радше, негативною. Наділення теорії інформаційної економіки парадигмальним статусом, до якого вдаються деякі автори, уявляється дещо передчасним. У майбутньому, однак, більша увага до проблем, пов'язаних з участю інформаційного чинника в економічних процесах, може надати цій теорії всеосяжності, цілісності, логічності та змінити цю відповідь. Питання про появу нової парадигми в економічній науці, на наш погляд, також поки що залишається відкритим.

Слід зважати на дискусійність викладених у статті міркувань. Як можна судити з наявного масиву досліджень, пояснення механізмів функціонування інформаційної економіки потребує принципово інших поглядів на природу економічних процесів, аніж ті, що існують у класичній економічній науці. Класики вивчали *внутрішні механізми функціонування самої економіки*. Теорія інформаційної економіки має справу з інформацією, яка є *зовнішнім фактором розвитку економічної системи*, а отже, ця концепція пропонує принципово інше бачення економічної логіки в цілому. Розвиток теорії інформаційної економіки саме як нової парадигми потребуватиме певної зміни світоглядної позиції дослідників, їхньої готовності відмовитися від деяких стереотипних теоретичних тверджень і

²³ Зауважимо, що було б точніше і коректніше називати нову парадигму не інформаційною чи постіндустріальною, а технологічною або техноцентричною, тим більше що словосполучення "*інформаційна парадигма*" ще не є загальноживаним. Така назва підкреслювала б технологічний принцип, покладений в основу інформаційної теорії економіки. З іншого боку, словосполучення "*інформаційна (або постіндустріальна) економіка*" є усталеним і звичним і відмовлятися від нього також недоцільно. Отже, лишимо це питання для подальших дискусій.

висновків класичної економічної науки. Перехід до нової парадигми в науці – це, передусім, зміна підходу до проблеми.

* * *

До пропонованої статті можливе як серйозне, так і несерйозне ставлення. Можна взяти думку автора до уваги, погодитися або не погодитися з його міркуваннями щодо парадигмального статусу теорії інформаційної економіки та інших напрямів економічної думки. А можна вважати матеріал суцільною софістикою, оскільки його мета (демонстрація парадигмальності певної теорії певного економічного фактора) не становить важливої наукової проблеми. Все залежить від того, як тлумачити сутність і завдання методологічного знання.

Слід констатувати, що в пострадянській науковій традиції тлумачення методології не позбавлене догматизму. Як зазначено практично в будь-якому філософському словнику, методологія розглядається як наука про метод, а метод – як сукупність діалектичних засобів та інструментів пізнання дійсності (аналіз і синтез, індукція і дедукція, принципи історизму і матеріалізму, єдності історичного і логічного тощо). Відповідну структуру і проблематику мають відомі радянські та українські праці з методології економічної науки²⁴. Виходу методології за межі предметної галузі, визначеної діалектичним методом, у цих і низці інших методологічних праць не спостерігаємо. Винятком є використання парадигмальної схеми для умовного структурування напрямів сучасних досліджень у межах тієї чи тієї дисципліни.

Російський економіст О.Ананьїн показав, що сучасне методологічне знання, як його розуміють на Заході, не обмежується проблематикою методу, а містить також широке коло епістемологічних і онтологічних проблем²⁵. Західний підхід до методології припускає гнучкість її структури, відсутність раз і назавжди заданого предмета, підпорядкування уявлень про структуру і зміст методології завданням кожного конкретного дослідження і дослідника, еволюціонування методологічного знання і фокусу його уваги залежно від розвитку науки загалом.

У цьому контексті теорія парадигм Т.Куна, в яку ми намагалися вписати інформаційну економіку, є однією з кількох моделей структурування і розвитку наукового знання та розв'язання проблеми демаркації, тобто розмежування наукового і ненаукового знання – і не більше того. Це один із способів оцінки ступеня науковості певної теорії, що був розвинений у рамках неопозитивістського аналізу і моделювання історичного розвитку науки і яким неопозитивізм (також відомий як логічний позитивізм) не обмежується. Існують й інші моделі розвитку науки, огляд

²⁴ Див., напр.: Метод политической экономии социализма. – М., 1980; Суслов И. Методология экономического исследования. – 2-е изд., перераб. – М., 1983; Мочерний С. Методология экономического исследования; Чухно А. Діалектична філософія і методи економічної теорії // Економічна теорія. – 2006. – № 4. – С. 3–15.

²⁵ Ананьин О. Экономическая наука в зеркале методологии // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 135–151.

яких можна знайти в перших двох розділах праці М.Блауга²⁶. До таких моделей, зокрема, належать:

- гіпотетико-дедуктивна модель, викладена у класичному вигляді у праці Джона Стюарта Мілля "Система логіки" (1843);
- побудована на критерії фальсифікації схема засновника неопозитивістської філософії науки К.Поппера, що передувала теорії Куна;
- прямо альтернативна моделі Куна концепція науково-дослідницьких програм І.Лакатоша;
- постмодерністська концепція методологічного анархізму П.Фейєрабенда, яка вважає універсальні методологічні правила гальмом наукової творчості та пропонує їх відкинути.

Таким чином, концепція Т.Куна не є безальтернативною. Більше за те, стосовно економічного знання вона не є найзручнішою. О.Ананьїн підкреслює, що "...вплив Т.Куна на економічну методологію (у 1970-ті роки. – Є.Н.) був... незначним..., тому що історія економічної теорії в кунівську схему не вписувалася... Значно впливовішою виявилася концепція І.Лакатоша... Лакатош – на відміну від Куна – виходив із припущення, що в одній науковій дисципліні можуть співіснувати відмінні конкуруючі між собою теорії"²⁷. Припущення І.Лакатоша описує стан економічної науки адекватніше, ніж наявність однієї безальтернативно домінуючої теорії-парадигми у схемі Куна.

Отже, економісти на певний час від теорії парадигм відмовилися. Проте на зміну неопозитивізму у філософії науки прийшов постмодернізм, який проголосив відмову від пошуку єдино вірного методу дослідження, оскільки такого не існує, принцип методологічного плюралізму, за якого вчений має можливість самостійно обирати конкретну техніку наукового аналізу, і відсутність єдиної істини, оскільки будь-яке знання є продуктом суб'єктивної взаємодії людей. Для економічної науки ці принципи означали, що економіки як єдиної наукової дисципліни не існує, наявне лише, за висловом О.Ананьїна, "мінливе поле фундаментально відмінних і часто конфліктуючих дискурсів"²⁸. Ступінь постмодерністського радикалізму, отже, виявився завеликим. З цієї причини економісти-методологи повернулися до парадигмальної теорії. Свого часу вона виглядала надто радикальною порівняно з концепцією І.Лакатоша, але тепер виявилася менш деструктивною, ніж "анархічна" модель наукової методології. "Концепція Куна... виступає як свого роду компроміс між традиційним і постмодерністським підходами до методології, на базі якого можлива конструктивна інтеграція їх елементів"²⁹, – підсумовує О.Ананьїн.

Поза увагою лишився той факт, що економісти повернулися не до концепції парадигм Т.Куна. Як ми вже вказували, економічне знання не вписується в його оригінальну модель. Виникли *псевдоконцепції пара-*

²⁶ Блауг М. Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют. – М., 2004.

²⁷ Ананьин О. Экономическая наука в зеркале методологии. – С. 138.

²⁸ Там же. – С. 144.

²⁹ Там же. – С. 146.

дигм суспільних наук, відбудовані "за мотивами" оригінальної схеми американського методолога. Найкращим свідченням їх штучності є сьогоднішня багатозначність і розмитість поняття "парадигма". Вище було наведено наявні в науковій літературі значення, в яких уживають це слово. Тлумачення є різними, подеколи прямо протилежними за змістом, причому майже жодному з них не характерні наукова цілісність і завершеність³⁰. Тому в рамках досліджень постійно виникає потреба уточнювати його зміст. Якщо це поняття не уточнювати в кожному окремому випадку його застосування, то його зміст може виявитися невизначеним. З іншого боку, сумнівними виглядають такі "вимушені" уточнення, як наукова новизна, оскільки сутнісно проблема не розв'язана. Кожна нова інтерпретація змісту цієї категорії лише погіршує ситуацію – не звужує, а, навпаки, розширює поле можливих тлумачень.

Крім того, з сучасних суспільствознавчих інтерпретацій парадигми випадають деякі елементи теорії Куна. По-перше, Т.Кун подав свою теорію у двох версіях – "жорсткій", за якої на кожному історичному етапі в певній науці існує лише одна домінуюча теорія-парадигма, і "м'якій", що припускає одночасне існування багатьох конкуруючих теорій у певній науковій галузі³¹. Парадигмою у "м'якій" версії є будь-яка теорія, яку поділяє навіть невелика кількість учених. Повертаючись до проаналізованого у статті погляду, за якого інформаційна парадигма розширює неокласичну теорію ринку, слід зазначити, що ні Ж.Сапір, ні Ю.Ясінський і А.Тихонов не уточнюють, про яку модель парадигм у них йдеться. Якщо про "жорстку", то обґрунтованість викладених поглядів викликає сумнів. Якщо ж про "м'яку", то методологічна частина їхніх статей зводиться до самоочевидного твердження: "існує теорія ринків з асиметричною інформацією, її слід вписати в неокласичну модель ринку і називати парадигмою". Зазначимо, що пафос назв статей налаштовує на сприйняття такого погляду як чогось значно вагомішого, ніж воно є насправді.

Ще одним елементом оригінальної концепції Куна є те, що він розглядав не тільки процес зміни однієї парадигми іншою ("наукові

³⁰ Заради справедливості відзначимо, що С.Мочерний пропонує, на наш погляд, досить комплексне змістовне наповнення цього поняття стосовно економічної науки. Він пропонує тлумачити парадигму як "...науковий метод дослідження (в органічній єдності комплексу методологічних принципів, законів, засобів тощо) та отриману на їх основі цілісну теорію (тобто сукупність знань, поглядів, ідей тощо), які сповідують члени наукового співтовариства з притаманними їм світоглядними цінностями, ідеалами і переконаннями упродовж певного часу". На його думку, до елементів парадигми належать: "1) об'єкт (у тому числі предмет) дослідження; 2) методологія пізнання даного об'єкта; 3) отримана на основі комплексного використання методології дослідження об'єкта цілісна сукупність знань у формі субординованої системи законів і категорій; 4) найзагальніші світоглядні цінності, ідеали і переконання, яких дотримуються економісти окремого напрямку (а в його межах – певних шкіл і течій) упродовж певного часу". Тобто автор обрав "м'яку" модель парадигм. Див.: Мочерний С. Методологія економічного дослідження. – С. 368. Проте, залишаючи поза увагою можливі суперечності такого тлумачення парадигми, зазначимо, що так само, як і будь-яке інше, воно не може вважатися остаточним з тієї простої причини, що не належить авторів оригінальної теорії парадигм.

³¹ Див.: Блауг М. Методология экономической науки... – С. 80.

революції"), а й періоди "нормальної науки", коли відбувається еволюційний розвиток парадигми. Друга ситуація має місце значно частіше й упродовж тривалішого часу, ніж перша. Проте на застосування "революційного" елемента парадигмальної схеми натрапляємо у працях із методології економічної науки значно частіше, ніж на аналіз періодів "нормального" розвитку наукових теорій.

Намагання переосмислити існуючі теорії в категоріях парадигм, одне з яких здійснене у пропонованому матеріалі, мали б викликати здоровий скепсис. Ці спроби не припиняться, можливо, через певну магічну привабливість самого слова "парадигма". Складність цих спроб полягає в тому, що методологія є досить тонкою матерією, розуміння змісту якої відрізняється в українській та західній традиціях³². Окрім того, цей розділ наукових знань досліджують фрагментарно, несистемно.

Інакше кажучи, сучасне західне уявлення про склад методологічного знання входить у нашу наукову традицію не цілісно, а у вигляді відірваних один від одного фрагментів. Причини такої ситуації є неочевидними, адже засадничі західні тексти з цієї галузі *філософського* знання (на відміну від широкого масиву публікацій з *економічної* методології) перекладені та видані російською мовою³³, і складнощів щодо доступу до них немає. Тому в нашому випадку буде доречним цілком банальний висновок: методологічний бік економічних досліджень заслуговує на уважніше ставлення.

³² Тобто, наприклад, модель парадигм виривається з природного для неї контексту і привноситься в якісно інше, не природне для неї методологічне поле. Звідси неминуче виникають спотворення змісту "імпортованої" теоретичної моделі.

³³ Див., напр.: *Лакатос І.* Фальсифікація і методологія науково-дослідницьких програм // *Кун Т.* Структура наукових революцій. – М., 2003. – С. 269–454; *Поппер К.* Логіка наукового дослідження. – М., 2005; *Поппер К.* Об'єктивне знання. Еволюційний підхід. – М., 2002; *Поппер К.* Предположения и опровержения. Рост научного знания. – М., 2004; *Фейерабенд П.* Избранные труды по методологии науки. – М., 1986.